

СПЕЦИФІКА ДИСИДЕНТСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ САМВИДАВНОГО ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК» ТА «РАДІО СВОБОДА»

Олена Мельникова

Маріупольський державний університет,

Україна

mel05@ukr.net

У статті розглядається специфіка дисидентської комунікації в інформаційному просторі Радянської України. Дослідження проводилися на основі багатьох архівних джерел та наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю аналізу та розуміння особливостей функціонування дисидентської комунікації в ієрархічному суспільстві на прикладі Радянської України, відображення суспільно-політичних процесів у альтернативних, підцензурних джерелах інформації.

Моніторинг публікацій та інших матеріалів було виконано і тематичні особливості часопису «Український вісник» було виявлено. Тексти журналу отримали велику аудиторію через «Радіо Свобода», тому що воно транслювало весь зміст кожного випуску журналу.

Ключові слова: дисидент, комунікація, альтернативні мас-медіа, самвидавні джерела інформації, самвидав, публіцистика, «глушіння».

В статье рассматривается специфика диссидентской коммуникации в информационном пространстве Советской Украины. Исследования проводились на основе архивных источников и научных трудов зарубежных и отечественных ученых. Актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа и понимания особенностей функционирования диссидентской коммуникации в иерархическом обществе на примере Советской Украины, отражение общественно-политических процессов в альтернативных, подцензурных источниках информации.

Мониторинг публикаций и других материалов проведен и тематические особенности журнала «Украинский вестник» выявлены. Тексты журнала получили большую аудиторию с помощью «Радио Свобода», потому что оно транслировало все содержание каждого выпуска журнала.

Ключевые слова: диссидент, коммуникация, альтернативные масс-медиа, самиздатовские источники информации, самиздат, публицистика, «глушению».

The article deals with the specific features of dissident communication in the information space of the Soviet Ukraine. Researches were conducted on the basis of rich archival sources and scientific works of foreign and domestic scientists. Relevance of the study is determined by the need for analysis and understanding of the functioning of dissident communication in a hierarchical society on the example of Soviet Ukraine, a reflection of social and political processes in the alternative, censored sources of information.

The monitoring of publications and other materials were performed and the thematic features of magazine «UkrainskyVisnyk» (Ukrainian Herald) were exposed. Texts of magazine received a larger audience through «Radio Svoboda» (Radio Liberty) because it broadcast the full content of each issue of the magazine.

Key words: dissident, communication, alternative mass media, self-published sources of information, samizdat, writing on current affairs, «jammings».

Вступ

У 1960-1980 рр. в Радянській Україні набуло популярності поширення художньої літератури, альманахів, журналів, антологій дисидентського руху, звернень, заяв та інших документів за допомогою самвидаву. Українська нелегальна преса, яка не мала чіткої періодичності, розповсюджувалася стихійно і повідомляла українській громадськості як на території УРСР, так й за кордоном про порушення прав людини у Радянському Союзі, створення національно-визвольного та правозахисного руху, репресії творчої і наукової інтелігенції тощо. Серед самвидавних часописів виділявся журнал «Український вісник», який мав наклад та поширювався стихійно, виходив у 1970-1972 та 1987-1989 рр., всього було підготовлено 14 випусків за два періоди його існування. Інформація дисидентського самвидаву ефективно розповсюджувалася на «Радіо Свобода», «Голос Америки», «Бі-Бі-Сі», «Радіо Ватикану».

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю аналізу та розуміння особливостей функціонування дисидентської комунікації в ієрархічному суспільстві на прикладі Радянської України, відображення суспільно-політичних процесів у

альтернативних, підцензурних джерелах інформації. По-перше, громадськість потребує альтернативних медіа під час економічних, політичних та інших криз в державі, революцій тощо. Дисидентська комунікація набуває актуальності й сьогодні, адже в електронних медіа використовуються її прийоми, зокрема анонімність повідомлень, поширення так званих альтернативних джерел інформації (WikiLeaks, платні сайти, листівки). По-друге, дисидентська комунікація 1960-1980-х рр., незважаючи на «залізну завісу», популяризувала демократичні ідеї Заходу та США, зокрема правозахисні. За її допомогою оприлюднювалася заборонена офіційною владою, маловідома інформація про політв'язнів та порушення прав людини, яка тим самим вступала в конфлікт з державними органами влади, засобами масової інформації та пропаганди. По-третє, альтернативні потоки несли не тільки нові знання та інформацію, але й нові цінності, ідеї, які у більшості своєму утвердилися у громадянському суспільстві з отриманням незалежності держави. По-четверте, дисиденти намагалися встановити зворотній зв'язок з домінуючою владою, вийти на рівень діалогу, а потім й дискусії, ламаючи односпрямований вектор «офіційні ЗМІ – масова аудиторія». По-п'яте, на наш погляд, роль дисидентської комунікації Радянської України недостатньо системно й повно розглянуто в історії соціальних комунікацій, адже для поширення альтернативних джерел використовувався не тільки самвидав, але й новини транслювалися на заборонених радіохвилях, в закордонній пресі, в творчих осередках типу Клуб творчої молоді, клуб «Пролісок», хор «Гомін». Тут треба досліджувати й «квартирники», «кухонні розмови» як вид комунікації. Серед офіційних радянських ЗМІ друкувалися та транслювалися негативні журналістські матеріали про дисидентів. Крім того, в інформаційних повідомленнях та доповідних записках КДБ УРСР з 1965 по 1989 рр. фіксувалося розповсюдження листівок, написи на будівлях антирадянського змісту, вивішування синьо-жовтого прапора, святкування українських традицій тощо (Даниленко, 2013).

Дисидентську комунікацію як форму інакомислення досліджували вчені з різних галузей знань. Зокрема, її розглядали А. Грамші, Г. Лукач, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Р. Барт, Г. Моска, М. Фуко, Р. Мергон, Е. Ноель-Нойман, Х. Арендт, Ю. Габермас, А. Гоулднер, С. Давидов, І. Суслов.

Самвидав досліджували А. Блюм, А. Струкова, С. Ушакін, О. Обертас, вплив іноземних радіопередач і їх «глушіння» – С. Мікконен, Г. Сосін, Т. Горяєва, І. Утехін, Є. Фінкельштейн, особливості альтернативних медіа – Л. Тимофєєва, А. Струкова, І. Брага.

Літературознавці і критики І.Дзюба, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Дончик, М. Ільницький, О. Обертас торкалися теми публіцистики і літературної критики самвидаву в контексті критичного дискурсу. В. Здоровега, С. Гришина, О. Бондаренко розглядали публіцистичні твори журналу «Український вісник». О. Спанатій розглянув самвидав з точки зору видавничої справи. Журналістикознавець Н. Мирошкіна дослідила особливості есеїстики українських дисидентів.

Деякі українські теоретики публіцистики розглядали значення нелегальної преси у 1970-1980-х рр. Зокрема, В. Здоровега характеризував дисидентський самвидав у 1970-і роки: «Явочним порядком була відкинута цензура. Журналістика, публіцистика стали найповажнішою політичною силою, на задвірки відкинувши вкрай задогматизовану, відірвану від життя науку, затьмаривши навіть найсміливіші і найяскравіші романи та кінофільми. Публіцистика стала справді царівною у суспільній думці» (Здоровега, 2004: 227).

О. Обертас визначив основну проблематику самвидавних публіцистичних й літературознавчих творів, детально дослідив інформаційно-протесний самвидав, тобто скарги, листи й інші документи, які були адресовані до управлінців тоталітарної системи. Обертас підкреслював, що після появи часопису «Український вісник» з'явилося єдине число самвидавного журналу «Скриня», а у другій половині вісімдесятих почали видаватися альманахи «Євшан-зілля» та кварталник «Кафедра», які мали достатньо велику аудиторію й періодичність. Тому ці друковані видання створили основу для розвитку Руху Опору (Обертас, 2010: 189).

О. Спанатій розглянув передумови виникнення та етапи розвитку самвидаву 60-80-х років ХХ століття, типолого-тематичний аспект українського самвидаву, особливості редакційної підготовки, виготовлення та поширення різних видів видань. Види документів українського самвидаву проаналізовано з позицій видавничої справи та редагування (Спанатій, 2012).

Н. Мирошкіна дослідила есеї І. Дзюби, З. Красівського, В. Мороза, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса, В. Чорновола та як вони функціонували в межах «дисидентського комунікативного потоку» з точки зору історії журналістикознавства (Мирошкіна, 2012).

С. Лис досліджувався літературний, політичний самвидав та тамвидав, що розповсюджувалися на Волині з історичної ретроспективи (Лис, 2008).

В. Артюх, Г. Іванущенко, В. Садівничий опублікували документи, фотоілюстрації, корисні архівні матеріали, що висвітлюють діяльність дисидентів Сумщини (Артюх, Г. Іванущенко, В. Садівничий, 2012).

Проте особливості функціонування альтернативних потоків інформації, що створювали українські дисиденти, не розглянуто з точки зору соціальних комунікацій.

Мета роботи полягає у визначенні ролі дисидентської комунікації в суспільстві на прикладі України (1960-1980 рр.) в соціокомунікативному аспекті. Висування даної мети зумовило постановку наступних завдань:

- провести пошуково-бібліографічну роботу за проблематикою дослідження;
- з'ясувати історичні, суспільно-політичні передумови виникнення дисидентської комунікації в Радянській Україні;
- здійснити проблемно-тематичний аналіз дисидентських текстів;
- на прикладі аналізу публікацій в самвидавному журналі «Український вісник» та їх трансляції на «Радіо Свобода» визначити особливості дисидентської комунікації в інформаційно-комунікативному просторі УРСР.

Методи та методики дослідження

Методологічною основою дослідження є використання теоретичних, емпіричних, якісних методів (історичний, біографічний, бібліографічний, журналістський аналіз тексту). У роботі використано теоретичні напрацювання вітчизняних науковців: Г. Почепцова, В. Здоровеги, В. Іванова, В. Різуна. Для аналізу специфіки дисидентської комунікації як альтернативного джерела інформації застосовано наступні методи:

1. Теоретичні:

1) Вивчення наукової, історичної, соціологічної, журналістикознавчої літератури за темою наукового дослідження;

2) Теоретичне осмислення практики текстової діяльності в самвидаві, правозахисних документах, службових записках КДБ, архівних матеріалах.

2. Емпіричні:

1) жанрово-тематичний аналіз публіцистичних текстів у часописі самвидаву «Український вісник», а також правозахисних документів 1960–1980-х рр.;

2) комунікативний аналіз публіцистичних текстів з погляду функціонування дисидентської комунікації в суспільстві та державі;

3) тематичний аналіз службових записок та інформаційних повідомлень КДБ УРСР (1960-1980-х рр.)

Результати дослідження

Керівництво країни з тоталітарним режимом прагнуло однорідних потоків інформації, щоб створити відчуття правди в ієрархічному суспільстві. У період «хрущовської відлиги» почали просочуватися відомості про права і свободи людини в країнах Заходу. Для блокування альтернативних джерел інформації керівництво СРСР використовувало різні методи боротьби з дисидентами як у фізичному, так й в інформаційному.

Самвидав відображає методи інформаційної боротьби між українськими дисидентами та працівниками КДБ. На кшталт, для протистояння автори самвидаву виступали в дискусіях з марксистко-ленінських позицій, що відповідало їх світогляду та масовій аудиторії читачів. Тому в публіцистиці дисидентів часто зустрічаються посилання на Конституцію СРСР, роботи В. Леніна, К. Маркса та Ф. Енгельса, цитування офіційних документів, історичні приклади.

З середини 1960-х рр. матеріали самвидаву оформлювалася у вигляді петицій, звернень, скарг, протестів, прохань, повідомлень, заяв до офіційних інстанцій, адресованих до уряду, прокуратури, генерального секретаря КППС та ін.). Тут висвітлювалися питання прав політичних в'язнів, мови, культури, освіти, свобод громадян, національного відродження.

Провідним часописом в УРСР був «Український вісник». Він готувався у вигляді машинопису з фотоілюстраціями. Його

перевозили за кордон чи в інші міста України, зокрема, в Київ, Одесу, Дніпропетровськ. Згодом аркуші стали фотографувати і розповсюджувати плівку.

У структурі видання були постійні рубрики на кшталт «Хроніка», «Українські політв'язні в тюрмах і таборах», «Документи українського самвидаву», що висвітлювали події дисидентського руху. Журнал «Український вісник» широко відображав проблему репресій українській інтелігенції, захищаючи таким чином громадянські права українців.

Не всі автори «Українського вісника» мали журналістську освіту, тому деякі матеріали були написані як в публіцистичному, так й у науковому стилі. Влучні заголовки, підзаголовки, вірзи, коментарі, виноси зацікавлюють або інтригують читача, підтверджують професійність авторів і членів редколегії часопису. Суспільно-політична тематика відображалась в публіцистиці В. Чорновола, Я. Дашкевича, П. Скочка, Є. Сверстюка, В. Шевченка, М. Муратова, Л. Лук'яненка, Б. Гориня, М. Гориня, В. Барладяну. Провідною темою була правозахисна.

Автори часопису на демократичних засадах прямували до незалежності преси. Тому що основним принципом журналу була свобода слова. Чорновіл підкреслював в редакторській статті, що «Український вісник» повинен був відображати інформацію про приховувані процеси в громадському українському житті, в тому числі, про порушення свободи слова та інших демократичних свобод, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності. В часи брежнєвського «застою» нелегальному журналові «Український вісник» вдавалося освітити замовчувану та засекречену владою інформацію, боротися за права політв'язнів, розповсюджувати про них відомості у світі до репресій 1972 року.

У літературному відділі часопису редколегія друкувала твори дисидентів, політв'язнів. За мету члени редколегії ставили реабілітацію творчості українських письменників і поетів та популяризацію її.

Самвидавний часопис «Український вісник» грає значущу роль в історії українського журналістикознавства. Адже редколегія та автори видання боролися за створення національної преси в УРСР, свободу слова й творчості. Крім того, на сторінках журналу висвітлювалися недоліки радянської преси, друкувалися огляди.

У вісімдесяті роки редактор В. Чорновіл публікував матеріали, які були присвячені словесним баталіям між «Українським вісником» та радянськими виданнями, зокрема «Літературною Україною» (Чорновіл, 2006: 63). Редколегія оприлюднювала інформацію про спонсорство та доходи часопису, підкреслювала завжди свою позицію стосовно політики правлячої партії, тої чи іншої проблеми, виступала за відродження національних цінностей, українське слово. Цінно й те, що на сторінках часопису друкувалися листи читачів, зокрема критика та зауваження до «Українського вісника», а також відповіді на них редколегії.

Поновлення «Українського вісника» було актуальним у 1987-1989 рр., тому що це видання боролось за права людини за допомогою гласності ще в сімдесятих роках ХХ століття. Треба зазначити, що журнал був більш вдосконаленим, мав чітку структуру і дотримувався її. Часопис був легальним як друкований орган громадської організації УГС. Тому для підвищення результативності «Українського вісника» редколегія надсилала примірники в урядові інстанції, різним організаціям та відповідальним особам в тому випадку, якщо про них було написано в журналі.

У 1960-х рр. матеріали з «Українського вісника» були одним з джерел інформації на «Радіо Свобода». Дисидентська тема була популярною та мала попит серед слухачької аудиторії. Популярними на радіо були: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Лист творчої молоді Дніпропетровська» (колектив авторів), «Собор у риштуванні» Є. Сверстюка «Лихо з розуму» В. Чорновола, часопис «Український вісник»: «За даними КДБ, найактивніший зміст вісника передавало саме «Радіо Свобода». Незважаючи на те, що наклад «Українського вісника» неможливо підрахувати, тому що журнал розповсюджувався стихійно, найчастіше серед дисидентів, їх знайомих, розвозилися по різних українських містах та селах. Але тексти часопису отримали більшу аудиторію за допомогою «Радіо Свобода», тому що передавався повний зміст кожного числа журналу. Про це йдеться й в документі КДБ: «... усвідомлюючи антирадянський характер журналу, намагаються уникнути провалів під час його поширення і для цього вступили у змову з одностумцями з-за кордоном, за допомогою яких доводять зміст «Вісника» через

радіостанції, що ведуть ворожі трансляції на Радянський Союз» (Ремовська, 2014: 40).

Радянський Союз боровся з іноземними радіостанціями двома шляхами: по-перше, «глушіння» радіосигналів, а по-друге, контрпропаганда в ЗМІ. В свою чергу, «Радіо Свобода» існувало за рахунок фінансування з боку ЦРУ, яке надходило до розвідувального управління за статтею щорічних асигнувань Конгресу (Mikkonen, 2010).

Спецслужба США підтримувало радіо до 1973 року, поки про це не оприлюднили американські ЗМІ, зокрема «Washington Post», «Times», «CBS».

Систематичні трансляції «ворожих» закордонних радіостанцій, що розповсюджували «заборонені» матеріали та художні твори, працівники КДБ аналізували та намагалися протидіяти цьому, зокрема за допомогою репресій комунікаторів-дисидентів, тобто «локалізувати» альтернативні канали комунікації.

Під час «застою» в СРСР увага населення переводилася на особливості економіки, тому радянську людину не цікавила проблематика дисидентських медіатекстів та виступів. На початку 1970-х рр. масові петиційні кампанії змінилися на одиничні правозахисні протести. З боку влади в цей час було поширено використання пропагандистської інформаційної кампанії проти окремих українських дисидентів (В. Чорновола, І. Дзюби, І. Світличного) в офіційній пресі та на телебаченні. Авторитет держави та праця спецагентів проти дисидентів досягли свого апогею. «Одночасно, тиражуючи «правильні» тексти, можна досягати того самого результату, оскільки мізерні накладі інших ні на що не впливатимуть, не будуть вивчатись в школах і університетах», – пише Г. Почепцов (Почепцов, 2012: 121).

Результати дослідження можуть бути використані під час підготовки лекцій до дисциплін «Історія журналістики», «Теорія та історія соціальних комунікацій».

Висновки

Дисидентська комунікація як альтернативне джерело інформації в Радянській Україні, незважаючи на перешкоди, «глушіння», репресії, зіткнення з домінуючою моделлю інформації, впливала на радянське інформаційний простір.

Розповсюдження альтернативної інформації за допомогою самвидаву, зокрема часопису «Український вісник», та його текстів на короткохвильових радіо було результативним. Специфіка дисидентської комунікації в УРСР полягала в охопленні території держави та оперативному інформуванні за кордоном. Перспективою дослідження є: по-перше, тем дисидентської комунікації, яка здійснювалася за допомогою короткохвильових радіо та мала велику розосереджену аудиторію; по-друге, дослідження мережі комунікаторів у тоталітарній державі СРСР, які створили ефективні альтернативні потоки інформації та знань, оперативно збирали інформацію, мали достовірні джерела та оприлюднювали, опрацьовували та поширювали їх; по-третє, проведення аналогії та порівнянь методів боротьби з альтернативними медіа в радянські часи та сьогодення, адже використовується «глушіння» сигналу на сході країни під час АТО, видаляються статті, блокуються інтернет-видання, сайти, де існує непровладна думка тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Здоровага В.* (2004). Теорія і методика журналістської творчості: Підручник / В. Й. Здоровага. – Львів: ПАІС, 268 с.
- Інакоудумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955-1990 роки)* (2012). / Упорядники: Артюх В.О., Іванущенко Г.М., Садівничий В.О. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2012. – 300 с.
- Лис С.* (2005). Слово поза цензурою: самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960–1980-х років (Західна Україна): Монографія / С. Лис. – Луцьк: ПДВ «Твердиня», 76 с.
- Мирошкіна Н. В.* (2012). Українська есеїстика як феномен соціальних комунікацій : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.01 / Н. В. Мирошкіна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 17 с.
- Обертас О.* (2010). Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років): Монографія / Передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. – К.: Смолоскип, 300 с.
- Спанатій О.С.* (2012). Український самвидав 1960-1980-х років: сегмент неперіодичних видань : автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.05 / Олександр Сергійович Спанатій. – Київ Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики, 20 с.
- Політичні протести й інакоудумство в Україні (1960-1990): документи і матеріали* (2013). / Упор. В. М. Даниленко. – К.: Смолоскип, 736 с. : іл.
- Почепцов Г.* (2012). Від Facebook'у и гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації / Г.Г. Почепцов. – К.: Спадщина, 464 с.
- Ремовська О.* (2014). Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 163 с.
- Чорновіл В.* (2006). Твори: У 10-ти т. – Т. 3. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. М. Косів. – К.: Смолоскип, 976 с.

Mikkonen S. (2010). Radio Liberty – the enemy within? The dissemination of western values through us cold war broadcasts. In *Europe / S. Mikkonen // Cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe.* – Uppsala University Press, PP. 243-257.

REFERENCES

- Zdoroveha, V.Y.* (2004). *Teoriya i tehnika zhurnalistskoy tvorchosti* [Theory and methods of journalistic work]. Lviv: Pais [in Ukrainian].
- Artyukh V., Ivanuschenko G., Sadivnychy V.* (2012). Inakodumstvo na Sumschyni. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv (1955–1990 roky) [Dissent in Sumy. Collection of documents and materials (1955-1990)]. Sumy: VDT Mriya-1 [in Ukrainian].
- Lys, S. V.* (2008). Slovo poza tsenzuroyu: samvydav yak fenomen culture i suspilno-politichnoyi dumky 1960-1980 rokiv (Zahidna Ukrayina) [Word censorship outside: the phenomenon as samizdat culture and political thought 1960-1980-ies (Western Ukraine)]. Lutsk: VAT Tverdinya [in Ukrainian].
- Myroshkina, N.V.* (2012). Ukrayinska eseyistyka yak fenomen sotsialnyh komunikatsiy [Ukrainian essays as a phenomenon of social communications]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Obertas, O. E.* (2010). Ukrayinsky samvydav: literatura crytyka ta publitsystyka (1960-1970 rokiv)[The Ukrainian samizdat of 1960-s: literary criticism and journalism]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Spanatiy, O. S.* (2012). Ukrayinsky samvydav 1960-1980 rokiv: segment neperiodychnykh vydan [Ukrainian samizdat 1960-1980 years: the segment of non-periodical publications]. Extended abstract of candidate's thesis. Kiev: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Danylenko, V. M.* (2013). Politychni protesty ta inakodumstvo in Ukraina (1960-1990): Documenti i materiali [Political protests and dissent in Ukraine (1960-1990): documents and materials]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Pochepstov, G. G.* (2012). Vid Facebook'u i glamour do WikiLeaks: media komunikatsiyi [From Facebook and glamour to WikiLeaks: media communication]. Kyiv: Spadschyna [in Ukrainian].
- Removska, O.* (2014). Govoryt Radio Svoboda. Istoriya ukrayinskoyi redaktsiyi [Radio Liberty Speaks. The History of Ukrainian Service]. Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
- Chornovil, V. M.* (2006). Tvory u 10 t. Tom 3. [Works: In 10 vols. Vol. 3]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
- Mikkonen, S.* (2010). Radio Liberty - the enemy within? The dissemination of western values through us cold war broadcasts. In *Europe – Evropa. Cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe.* (pp. 243-257). Acta Universitatis Upsaliensis. Studia multiethnica Upsaliensia (18). Uppsala: Uppsala University Press [in English].

Поштова адреса установи:

Маріупольський державний університет
пр. Будівельників, 129 а,
м. Маріуполь,
87500

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015